

Megjelenik
minden hó 15-én,
három-négy ívnyi
tartalommal.

AKADÉMIAI
ÉRTESITŐ

Szerkesztő
s kiadó hivatal a
Magyar Tudom.
Akadémiában.

SZERKESZTI

SZILY KÁLMÁN.

III. KÖTET.

1892. november 15.

11. FÜZET.

Sztoczek József emlékezete.

1819—1890.

(Előadta *Szily Kálmán* rt. az október 31-ki összes ülésen.)

Századunk közepén és harmadik negyedének első felében, mind irodalmi, mind társadalmi hatásuknál fogva, hárman tűnnek ki azon hazánkfiak sorából, kik tollal és élőszóval magyar nyelven művelték és hirdették a physikai tudományt.

Működésök iránya és hatása mindhármoknál merőben különböző, de egyben teljesen megegyeznek. Mind a hárman autodidakták a szó legszorosabb értelmében és csak azután, mikor már physikát tanítanak, kezdik maguk is tanulni e tudományt.

Az egyik, mint Hegel követője tér vissza a külföldi egyetemekről. Azonban a főiskolának, melyen tanít, nem bölcsészre s különösen nem ilyen bölcsészre, hanem esetleg éppen physikusra van szüksége. Tanít tehát mindvégig physikát, de természetesen csakis philosophiai irányban. Tanítványai rajonganak érte, s egy Petőfi, egy Jókai évek mulva is, mikor már országos hírű férfiak, áldólag ejtik ki *Tarczy Lajos* nevét.

A másik egy tanítórend tagja. Oly tanártól tanulja a physikát, kinek nevét legjobban ismerik a magyar történetírók, mert egy nagy szorgalommal írt segédkönyvvel, az Index alphabeticus Codicis diplomatici Hungariae-vel ajándékozta meg irodalmunkat, t. i. Czinár Mórtól. A fiatal benzés, ily vezetés mellett is, minden szabad idejét a physikai muzeumban tölti. Végezze hát előbb a theológiát s legyen aztán physikus: valóban az lett, a qualitativ physika kitűnő mestere. Nem méregetett ő — hisz hogyan is tanulhatta volna ezt meg — csak megfigyelt, de ebben s a mechanikus leleményességében sokáig utólérhetetlen maradt. Az elektromosság tanának története, ha majd egyszer meg lesz írva, nem egy lapján fogja hirdetni szeretve tisztelt nesztorunknak, *Jedlik Anyos*nak dicsőségét.

Jelentés az orientalisták IX. nemzetközi congressusáról.

(Előadta Goldziher Ignác r. tag az október 3-án tartott ülésen.)

I.

Azon tudománycsoportnak, melyet rendszeren a *keleti tudományok* nevezete alatt szoktunk összefoglalni, sokoldalú természete, szertelen elágazása semmi egyéb alkalommal nem tűnik elő oly szembeötlően, mint azon gyülekezetek alkalmával, melyek 1873 óta időnként Európa más-más tudományos központján, az «*orientalisták nemzetközi congressusa*» czímén, szoktak egybe-seregleni.

Volt idő, midőn a keleti irodalmaktól nagy hatást vártak európai irodalmi törekvéseinkre. Midőn a classicismusból meríthető életerő fogytának érzete fogta el az európai irodalmat, reménykedve tekintett kelet felé is, melynek irodalmi kincsei, századunk eleje óta mind bővebben nyíltak meg a művelt körök számára. Még akkor a philologusok is azzal a gyöngédséggel viseltek a nagyvilág irányában, hogy fölfedezéseiket modern fordítások s feldolgozások által hozzáférhetővé tették. E fordításokon ama kor nagy szellemei lelkesedtek és teremtő inspirációjuknak új forrására ismertek bennök. E hatás legelőkelőbb terméke Göthe «*Nyugat-keleti diván*»-ja. Rückert — maga mint önálló orientalista, a legkitünőbbek egyike — «*Nál és Damajanti*»-val, «*brahmán bölcsesége*»-vel mindinkább több barátot toborzott a keleti irodalmaknak, melyeknek hatása *Schack*-ban és *Bodenstedt*-ben éri el tetőpontját.

A keleti irodalmak ily benső kapcsolata a nyugat irodalmi áramlataival az orientalista fogalmának és feladatának is más irányt adott. Már nem vették számba a tudósoknak azt az osztályát, mely 1755-ben Michaelis göttingeni tanárnak egy Jakobihoz intézett levelében azon nyilatkozatra adott alkalmat: «a tudományok e részének az a szerencsétlensége volt, hogy azon gépek által, kiket Professores linguarum orientaliumnak neveztek, a szép tudományok minden kedvelője szemében érdektelenné vált». ¹

¹ L. Emlékbeszéd Fleischer Leberecht Henrik felett. (Emlékbeszéd V. köt. 4. sz.) Budapest 1889. 13. lap.

A keleti ismereteknek ez volt legelső hatása az európai műveltségre: *szépirodalmi hatás*, mely egyrészt azon benső valótlanság következtében, mely tőle elválaszthatatlan volt, még inkább pedig izetlen epigonok túlzásai következtében csakhamar letűnt az irodalom láthatáráról.

Annál tartósabb és termékenyebb maradt azonban a haszon, melyet a keleti ismeretek elmélyedéséből a tudomány húzhatott. S itt a *történelmi tudomány* jár legelől. Egészen új schémái keletkeztek az emberi nem fejlődése történetének, az ókori ethnographiának, az összehasonlító vallástudománynak, a mióta a keleti világ ősrégi emlékeinek vezetése mellett az emberi nem szellemi fejlődését évezredekkel kísérhetjük vissza azon határokon túl, melyek még a mult században annak ismeretét korlátozták.

Az ókor történetére nézve, melyet Champollion és Grotefend előtt puszta a biblia, a görög és latin auctorok segítségével irtak meg, most az Egyiptom és Babylonia földjéből kiasott ős irodalom nyújtja a forrásokat. Az ó-kori történet nem egy részének megírása ez idő szerint még az *orientalista* feladata. Példa erre Lenormant és Maspero a francziák, Meyer Eduárd a németek közt. S még a középkor története is — csak a keresztes hadjáratok korszakát említem — mily termékeny segédeszközt bír az arab geographiai és történelmi forrásokban, melyekhez most mindjobban hozzáférhetünk és melyeket részben csak a legutolsó időben kerítettek elő a keleti könyvgyűjtemények rejtekeiből.

Társadalmi intézményeink őskora mindinkább érthetőbbé és világosabbá válik; művelődésünk előzményeiről, csíráiról teljesebb képet alkothatunk, és annál biztosabban, mennél szétágazóbbak azon művelődési körök, melyek emlékeiből merítjük a vonásokat: itt az őskori Indiából, amott az őskori Egyiptomból és Babyloniából.

Az utóbbi évtizedek alatt rohamos gyorsasággal kerültek elő azon régi emlékek, melyekkel a keleti világ ismeretének hézagait kiegészíthetjük. Az európai tudós most nagyobb szabadsággal mozoghat Kelet földjén mint régebbi időben; a kutatás körei tágultak. Már alig vehetünk kezünkbe a régiségtudománnyal némileg kapcsolatú folyóiratot, hogy újabb meg újabb meglepetésekről ne értesüljünk. Hol teljes nekropolisokat ásnak ki a föld mélyéből; hol dúsgazdag archivumokra akadnak évezredes romok között; hol meg táblákra vésett sűrű levelezéseket fedeznek föl, melyek másfél évezreddel időszámításunk előtt, Egyiptom fáraói és Assyria nagykirályai közt voltak folyamatban: mindmegannyi adalék történelmi tudásunknak nemcsak *kiegészítéséhez*, hanem sok esetben gyökeres *módosításához* is.

Nem élünk vissza ez elhasznált szóval, ha e téren a tudomány *rohamos fejlődéséről* szólunk.

S épp e körülmény tette kívánatossá, hogy a haladás folyton gyarapodó mozzanatai, ezek befolyása az ismeretek módosulására nagyban és kicsinyben, különösen pedig azon kölcsönös hatás, melyet a különféle körökben fölmerülő újabb felfogások és vívmányok egymásra gyakorolnak, a szaktudósok közvetlen, eleven érintkezése által a tudomány ébresztő s termékenyítő tényezőjévé váljanak.

Az volt az általános tapasztalat, hogy e czél a tudományos folyóiratok évnegyedes vagy akár havi váltakozása által nem közelíthető meg teljes mértékben. A közvetlen discussió és eszmecsere, oly tágas körben, minőt nincs az a folyóirat, mely egyesíthetne, csakis azon intézmény által vált lehetővé, mely újabb időben a különféle tudományos congressusokban nyilvánul, nem is annyira hivatalos actusaiban, üléseiben, mint azon bő alkalom által, mely itt magánuton is az okulásra és tudományos bővülésre s gyarapodásra nyílik.

Az orientalisták legelőször Párisban (1873-ban) gyülekeztek össze; reá következnek a londoni (1874.), sz.-pétervári (1876.), florenczi (1878.), berlini (1881.), leideni (1883.), bécsi (1886.), stockholm-krisztíániai (1889.), londoni (1892) congressusok.

Az orientalisták IX. nemzetközi congressusának, melyen az 1892. június 20-én tartott összes ülés szíves megbízásából¹ a Magyar Tudományos Akadémiát volt szerencsém képviselni, megvan a maga nem éppen épületes belső története, melyet a hűség és teljesség szempontjából nem mellőzhetek hallgatással, midőn e congressusról jelentésemet előterjeszteni bátorodom.

Tágasabb körökbe is elhatott a szakadásnak híre, mely az orientalisták VIII. congressusa (1889) után a keleti tudományok művelői között beállott. Egy tudománykedvelő ideális király elnöklete alatt — így jellemeztem e mozgalmat más helyen — lefolyt tudományos gyülekezés ellen utólag szított oppositio arra a furcsa alapra állott, hogy a congressuson a tudomány érdekeinek nem elég időt szenteltek; pedig a kik belőlük kértek, vagy 150 felolvasást hallgathattak a különböző köz- és osztályüléseken. Az időnek egy részét — úgy mondanak — azon profán időtöltésre fordították, hogy Európa és Amerika könyvmolyait egyúttal Skandinávia bájoló természetébe kivezették, és királyi fényes fogadtatásokon (azt mondja az oppositio, hogy a tudomány demokratikus jellegének rovására) egy vajmi mostohán méltányolt tudományt páratlan elégtételben részesítettek.

Kitünő hazánkfia, Akadémiánk külső tagja, dr. Leitner a demokratismus és a viszonyoktól rég túlszárnyalt párisi ügyrend zászlaja alatt számos hívet toborzott az általa hirdetett schisma

¹ Lásd *Akadémiui Értesítő* 1892. évf. 492. lapján.

számára, mely Leitner erélyes működése mellett az 1891 őszen Londonban egybegyült dissidens congressuson nyert kifejezést. A résztvevők között csak elenyésző csekély számmal voltak a tudomány sajtóképeni előmozdítói: ezek nem kívánták megszakítani a folytonosságot és csak azon comité meghívásának akartak megfelelni, mely a IX. congressus szervezésére Krisztiániában felhatalmazást nyert, melynek egybeállítása azonban a dissidensek véleménye szerint, a párisi ügyrendnek nem mindenben felelt meg. Már most mind két bizottság, a Leitner-féle, meg a krisztiániai felhatalmazást teljesítő bizottság párhuzamosan folytatták működésüket; amaz hogy az idén októberre Lissabonban a X-et, emez, hogy Londonban a jogosult IX. nemzetközi congressust létesitse. Hogy a lissaboni párt mennyire aláblhagyott régiebben roppant emphasissal hirdett azon thesisével, hogy a tudomány igaz érdekeinek akar ismét érvényt szerezni azokkal szemben, kik a congressusoknak inkább gyakorlati és társadalmi oldala iránt bírnak érzékkel, kitűnik azon szerény hangból, melyen most épp a tudományhoz való viszonyukról szólnak. Egy francia folyóirat, mely kezdettől fogva a Leitneristák schismájának lú pártolója, következő módon jelenti be a két párhuzamos congressust: «Minden bizonynyal két orientalista congressusunk lesz ez idén: az egyik Lissabonban a portugál király tiszteletbeli elnöksége, a másik a Connaught herceg tiszteletbeli és Müller Miksa tényleges elnöklése alatt. Ez utóbbi kizárólagosan philologiai és tudományos természetű lesz. Az oxfordi professorok congressusa, ellentétben az administratorok és utazókéval, kik a keletet inkább gyakorlati úton tanulmányozzák, semmint kizárólag dolgozó szobáikban».¹ A kik három évvel ezelőtt annyit szóltak a tudományos érdekek megmentéséről, most meglegszenek az «administrateurs et voyageurs» gyakorlati képességeinek egyesítésével.

Azóta azonban a lissaboni congressusnak, legalább eddigelé, se hire, se hamva.

Az orientalisták nemzetközi congressusai eddigelé nem bírnak állandó, rendszeres folytonosság alapján álló szervezettel. A megelőző congressusból küldik ki ugyan mindig a következőnek szervező bizottságát; azonban e szervezés rendszerint inkább a congressus helyi igényeire vonatkozik, semmint az általános nagy feladatokra. Ezeknek megoldása a résztvevő tagokra van bízva és a bejelentett előadások véletlenségétől függ. Nem sikerült ez ideig oda eljutni, hogy egy *állandó központi bizottság* szervezze a congressusok tudományos munkáját. Ez abból állana, hogy a tudomány nagy kérdéseiről, az egyes szakok haladásairól fölkért refe-

¹ *Revue de l'histoire des Religions* XXV. kötet (1892.) 385. lapján.

rensek tartanának áttekintő előadásokat és ez alapon nyújtanának alkalmat az előadáshoz fűződő eszmecserére. A mint most a dolog áll, a tudományos előadások a vállalkozó előadóknak inkább egyéni munkáját mutatják be, nem pedig *nagyjában* a tudomány általános állásáról és problémáiról számolnak be. Valamely központi szervezet alkotását magán-beszélgetések alkalmával már több ízben meg akarták pendíteni, de ez eszme mindannyiszor nagy ellenkezésre talált azok részéről, kik azt hiszik, hogy ily központi igazgatás az egyes congressusok autonomiáját, demokratikus jellegét kockáztatná. Sőt a skandináviai congressus után beállott szakadás vezetői, indító okaik között, azt a mozzanatot is felhozták, hogy e congressus vezető köreitől kiinduló áramlatot sejtének, mely a congressusok ügyét egy *állandó testület* gondjaira kívánja bízni; a tudomány szabadságát látnák veszélyeztetve ily állandó gyámintézettől.

Pedig csak az imént lefolyt congressus is szemmel láthatólag bizonyította az autonom congressusok némely hátrányait. Az orientalisták IX. nemzetközi gyülekezésének actái kétségen kívül a tudományt sok ponton fejlesztő és előbbre vivő tanulmányokat fognak tartalmazni; de nem fogják azok sem visszatükrözni a nagy munka *összeségét*, a haladás nagy mozzanatait, melyek egy bizonyos korszakban az orientalismus nagy körében előtűnnek.

De itt nyomban, kiegészítésképpen azzal a megjegyzéssel kell megtoldanom nyilatkozatomat, hogy lefolyt congressusunk a jelzett irány felé egy tekintetben mindenesetre haladást mutatott. A sectiók elnökeinek választása nem lett, mind eddigelé szokásban volt, a véletlenségre bízva, hanem a központi szervező bizottság jelölte ki a sectiók vezéreit az angol tudományos világ leg-híresebb tekintélyei sorából. (A sectiók alább következő sorrendje szerint: Sir Raymond West-et, E. B. Cowell tanárt, A. H. Sayce-t, Robertson Smith cambridgei tanárt, Sir Frederik I. Goldsmid-ot, Rev. Dr. Edkins-t, Le Page Renouf-ot, Sir A. Gordon-t, Edward Tylor-t, Sir M. E. Grant Duff-ot, Gladstone miniszerelnököt.)

Ez elnököknek az ülések vezetésén kívül az volt hivatásuk, hogy a megnyitó üléseken a sectiók körébe tartozó tudomány általános állásáról és nagy problémáiról tájékoztató előadást tartsanak, így teremtve meg azt az egyedül jogos alapot, melyen ily nagyszabású tudományos gyülekezések munkái mozogni kötelesek.

Igy tehát a congressusok barátai és hívei között jelenleg két áramlat tapasztalható: az egyiket az *individualisták* áramlatának nevezhetnők; hívei az egyéni munkát kívánják előtérben tartani, ellenségei az állandó szervezetnek és központosításnak; a másikat a *centralisták*-ének, mely az egyes congressusok auto-

nomiája s önállóságának fentartása mellett, a nemzetközi tudományos munka folytonosságának és tervszerűségének biztosítása szempontjából, *központi szervezetet* tartanak czélszerűnek. Eddigelé az *individualisták* voltak túlsúlyban. Az utolsó congressus a *centralisták* győzelmével végződött. A záró ülésben ugyanis nagy többséggel egy indítványt fogadtak el, mely szerint a congressusok szervezetének állandó vezetése céljából, egy 40 tagú «*International Institute*» fog felállíttatni. Max Müller elnökele alatt hét angol tagot már ez alkalommal ki is neveztek; e hét tag feladata lesz a többi 37 helyre nézve intézkedni.

II.

Az orientalis tudomány sokoldalúságánál fogva, a nyolcz napra terjedő gyülekezés alosztályokban, sectiókban végezi feladatait. E sectiók többnyire egyidejűleg tartják üléseiket, úgy hogy csaknem lehetetlen a saját alosztálya üléseinek elhanyagolása nélkül még egyebütt is sűrűen résztvenni.

Az alosztályok részletei, az egyes congressusokon, a helyi szervező-bizottság határozata szerint, változhatnak.

A sectiók külső felosztása tudományos szempontból gyakran elvi jelentőségű gondolatokat tükröz vissza. Már a párisi szervezők 1873-ban kívánatosnak tartották, hogy az egyes congressusokon a tudomány más-más irányai lépjenek előtérbe és bírijanak túlsúlylyal. S az eddigi gyülekezések szervező bizottságai e törekvésnek, az általános irány kijelölése és a sectiók alakítása során kifejezést is adtak.

Hogy csak a legutóbbi congressusokból kölcsönözzem példáimat: Leydenben legelőször érvényesült a sémi sectión belül azon cultur-történeti szempont, mely szerint az általános sémi philologia köréből a *muhammedán* vallás, irodalom és cultura tanulmánya önállóan kidomborodott. Azelőtt a historiai tudomány ez egész ágát az általános sémi philológiába szorították be. Pedig ide csakis azon a réven tartozik, hogy a muhammedán vallás alapítója egy *sémi nép* fia volt és e vallás alap-iratai sémi nyelven vannak szerkesztve. De másrészt e culturának csakis bölesője ringott sémi földön; fejlődő életének legfőbb mozzanatai nem sémi körben folytak le. Úgy, a mint concret alakban előttünk van, a sémi népek között támadt eszméknek idegen eszmékkel és institúciókkal való vegyülését tárja elénk, és az összehasonlító tudomány feladata ez alkotó elemeket kimutatni; kimutatni az iszlám történelmi útján annak megalkotásához hozzájáruló tényezők kölcsönös hatását és küzdelmeit, a régi eszméknek reakcióját a győző

iszlámban és azon individualis, helyenként és országoként egymástól különböző alakulásokat, melyek e küzdelmek eredményeül előállottak. Mindezeknek csakis a fejlődéstörténet kezdőpontján van szoros kapcsolata a tulajdonképeni sémi philológiával; csakhamar a persa, török, ind és sok egyéb más népkörök folynak be az iszlám tenyészésére és reá sűtik a saját történeti multjok, saját régi hagyományaik bélyegét.

Látnivaló, hogy e téren a tudomány oly fejezetével van dolgunk, melyet pusztán sémi philológiával nem merithetünk ki. S e tapasztalat teremtette meg a leydeni congressus szervezőivel az általános sémi osztály mellett a *muhammedán sectiót*, mely a reá következő bécsi és stockholmi congressusokon is érvényben maradt.

Ez utóbbinak meg sajtászerű jelleget kölcsönzött a keletről ide sereglett tudósoknak nagy száma. A szultán, a persa sah, az egyiptomi alkirály, a szervező bizottság ez irányban fogantatott lépéseinek engedve, számos tagú küldöttségeket menesztettek északnak; ezektől több rendbeli, a maguk módja szerint érdekes előadásokat is hallgattunk. A muhammedán sectió ülésén egy izben a szultán képviselője, a Vakt (vagy mint a törökök szivesebben ejtik: Vakit — idő) szerkesztője, Ahmed Midhat Efendi, a mai török nemzedék legszaporább írója elnökölt. E congressus bevallott céljainak egyike volt: útát törni azon irányban, hogy «e congressusok kapcsot alkossanak, mely a tudós Keletet Európához fűzze; neutrális tért, a melyen a politika teljes mellőzésével a tudományos világ találkozzék.»¹

«Ha magukat a keletieket — így szólott a congressus főtitkára «Discours d'ouverture»-jében — közös munka céljából magunkhoz vonjuk, részt engedve nekik saját buvárlatainkban, hasznunkra fordítván őket e célra, tanácsukkal élve, a hol tanulmányainkat elősegíthetik: számos akadályt háríthatunk el, mely útunkat eltorlaszolja; kutatásaink könnyebbé és hasznosabbakká válnak. Az angol orientalisták Indiákban derék benszülőtt collegákra találtak. Őket kell utánoznunk.»²

E törekvés nem volt befolyás nélkül a skandináv congressus mind tudományos, mind társadalmi oldalára, sőt ünnepegeire sem, melyek mind a keleti világ megközelítésére kívántak közreműködni.

Az imént lefolyt IX. nemzetközi congressusnak sem hiányzott egyéni jellege. Ez leginkább a sectiók beosztásában találta kifejezését.

¹ Discours d'ouverture à l'occasion du huitième Congrès international des Orientalistes à Stockholm, le 2. sept. 1889 par le Comte C. de Landberg secrétaire général du Congrès (Stockholm, 1889.) 11. lapján.

² U. o. 8. lapon.

Londoni congressusunk a következő sectiókra oszlott:

I. *Indiai*; II. *Áriai*; III. *Sémi*; és pedig: a) assyriobabyloniai, b) általános; IV. *Persa és török*; V. *Khina, Közép-Ázsia és a szélső Kelet*; VI. *Egyiptom és Afrika*; VII. *Ausztrál-ázsia és Oceania*; VIII. *Anthropologia és mythologia*; IX. *Geographia*; X. *Az őskori Görögország viszonya a Kelethez*.

E felosztás az előző, különösen pedig a közvetlenül előző congressusok munkatervéhez viszonyítva, számos különbséget és eltérést mutat fel. Ezek, ha jól ítélék a dologban, az angol tudományosság sajátosságaival, sőt mondhatnók, hogy személyes mozzanatokkal is kapcsolatban állanak. Angliának állása Indiában az angol tudománynak, különösen az indologia tekintetében, oly gazdag segédeszközöket nyújt, az angol és benszülött szaktudósok s gyakorlati emberek oly nagy seregét bocsátja rendelkezésére, hogy érdemesnek, sőt szemben a tényleges viszonyokkal, czélszerűnek és szükségesnek találták ez alkalommal, hogy Indiát (melyet különben is a nem ária emberiség milliói — csak a dravida népekre gondoljunk — neveznek hazájoknak) kihalásának az ária közösségből és egy külön sectióban bánjanak el vele. Külön muhammedán sectióval nem találkoztunk; a bifurkált sémiség terén azonban önálló szerepre jut az ékiratok tudománya és irodalma (III*), mely épp Angliában vergődött a legnagyobb tekintélyre, melynek művelésére az angol gyűjtemények (British Museum) nyújtják a legbővebb segédeszközöket, melynek terjesztése, sőt népszerűsítése dolgában nincs tudós társadalom, nincs irodalom, mely annyi érdemet szerzett volna, mint éppen az angol társadalom és irodalom. Míg az egyiptológiát francia tudománynak nevezhetjük, az assyriologia hazájául Angliát kell elismernünk. Innen indult ki minden nevezetesebb lökés, mely e tudományt előbbre vitte; és e tekintetben csak George Smith korszakos fölfedezéseit kell említenem. A *British Museum* kincseihez kell zárándokolnia bárkinek, ki az assyriológiát önállóan kívánja művelni; az ez intézettől kiadott *«Inscriptions of Western Asia»* című nagy monumentalis gyűjteményt kell forgatnia mindenkinek, ki a babylon-assyriai ó-kor történeteibe kíván mélyedni; és az 1873-ban megindított *«Record of the Past»* című sok kötetű, még szüntelen folyamatban levő gyűjtemény a mindennapi kenyere azon történészeknek, kik, a mennyiben ők maguk nem assyriológok, az ó-kori cultura e részének legfontosabb mozzanataival az emlékek alapján megismerkedni óhajtanak.

Az «iszlam»-nak, mint már mondtam, nem jutott külön alosztálya; de hogy nem-sémi mozzanatai külön kidomborodjanak, arról a IV. (Persa és török) sectió és részben az V. (Közép-Ázsia) keretében történt gondoskodás.

Teljesen új intézkedést jelez az *anthropologiai s mytho-*

logiai (VIII.), úgymint a *geographiai* (IX.) sectio; különösen az előbbi, melynek felállítása által a tudományos kutatás oly ágának nyílt alkalma az orientalismuson belől önálló érvényesülésre, melynek hivatása azon osztályrészt kidomborítani, melylyel a keleti tudományok művelői az emberiség őskorának, primitív gondolkodásának és érzésének ismeretéhez hozzájárulhatnak.

A sectiók bővülését mindenesetre üdvös haladásul üdvözölhetjük. Általa a kutatás oly köreit és irányait vonták be az orientalis tudomány határai közé, melyek eddigelé a kapcsolatban rendszeresen képviselve nem voltak.

III.

Mielőtt e sectiók tudományos munkájának és a congressus általános eredményének jellemzésére áttérnék, czélszerűnek tartom, hogy a congressus külső körülményeiről néhány szót előrebocsássak.

Első sorban a részvétel statisztikai arányait kell említenem. Ha a tagok számát a közvetlenül megelőző congressus résztvevőivel hasonlítjuk össze, a londoni gyülekezet lényeges apadást mutat. Stockholm-Krisztiániában a 700-at meghaladta a tagok száma; Londonba csak körülbelül 400-an gyülekeztünk. E szám ellenben nem jelez észrevehető apadást, ha a VIII-ikat megelőző congressusok számarányait vesszük kiindulól. Az V. congressus (Berlin) 290, a VI-ik (Leyden) 454, a VII. (Bécs) 424 tagot számlált. A beiratkozott tagok, fájdalom, nem jelenhettek meg teljes számmal Londonban; a mindenféle fenyegető járványos betegség következtében több határon közlekedési nehézségek támadtak, melyek sok tag távolmaradását okozták.

A tagok lajstroma azonban ez alkalommal egy igen érdekes jelenséget is mutat fel. A IV-ik congressus alkalmával (1878. Florenz) a nők még ki voltak zárva a congressusban való részvétel jogától; nem is említve, hogy az előadói asztal el volt zárva előlük. A londoni gyülekezés névlajstromában főlemeltett «Lady members» (75 tag) között már a keleti tudományok különféle ágaival önállóan foglalkozó hölgyekkel is találkozhattunk. Az előző congressusok rendes látogatói közül nem látjuk ugyan többé a tudós egyiptologus hölgyet, Amelia Edwards-t, kit a nagy közönség nemcsak szépirodalmi munkáiból, hanem azon hathatós tudományos munkássága révén is ismer, melyet az egyiptomi régiség-tudományban két évtizeden át kifejtett. Mind az önálló tudományos kutatás terén, mind a kritikai irodalomban, mind pedig a tudomány eredményeinek népszerű terjesztésével igen előkelő

helyet vívott ki nevének Angolország tudós egyiptológusai sorában. Az «Academy» olvasói bizonyára ismerik azon sűrű közleményeket, melyeket egyiptomi utazásai alkalmával saját és mások tudományos fölfedezéseiről e folyóirat hasábjain közzéteni szokott. A congressusok «Compte-rendu»-jeiben állandóan találkoztunk felolvasásaival. A IX. nem láthatta tagjai között a tudós hölgyet, kit 1891-ben a halál irodalmi munkája köréből elragadott. Helyét most mások készülnek elfoglalni. Alig volt sectio, mely a «femmes savantes» egy-két képviselőjét sorában nem üdvözölhette volna. Számosan az előadó asztal mellett is megjelentek, hogy önálló kutatásaik eredményeit megismertessék. A sémi sectió tagjai közül a Mrs. Lewis és Gibson testvérpár a szinai klastrom könyvtárában kutatva az evangeliumok és Levelek eddig kimutatható legrégebb arab fordítását fedezték fel, melynek fényképe, palaeographiai fontossága miatt, mindnyájunk érdekét igénybe vette. A theologusok dolga lesz e régi arab fordítás exegetikai érdekéről itélni, más szóval az iránt nyilatkozni, hogy e régi fordításból mit tanulhatunk az Új-testamentom szövegének kritikájára és magyarázatára nézve.

Az ária-osztályokban két hölgy, Miss Duff és Miss Harris élénk részt vettek a sanskrit philológiát illető tárgyalásokban; Mrs. Foley az előadó asztalnál is megjelent, és nagy érdeklődéssel figyelt a Mrs. Bode-dal szövetkezve folytatott kutatásai eredményére azon befolyásra nézve, melyet a nők a buddhista reform rohamos elterjedésére gyakoroltak. Egy persa kisasszony, Miss Szohrábdsi, ki törzsfáját a régi párszi tűzímádókra vezeti vissza, sokkal alaposabban és nagyobb szakértelemmel tárgyalta a párszi vallás eredetét, mintsem egy férfi kollegája, Ahmed Beg, a siíta felekezet sajátosságait. Szohrábdsi kisasszony behatóan fejtegette a párszik viszontagságait, kik a VII. században az iszlám nyomása alatt, régi persa hazájokat elhagyva, Indiába menekültek, a hol most körülbelül 90,000-en vannak és az angol befolyás alatt az európai műveltség hatása alá kerülvén, régi irodalmuk tudományos művelésében az európai tudomány valódi segítőivé váltak.

Külső fényesség dolgában London messze hátra maradt előzője mögött. Ugynevezett magáncongressus volt, tudósok hitták egybe. A stockholmi gyülekezet elnöki székén Ő Felségét II Oszkár királyt láttuk, a legszorgalmasabb tagok mögött sem maradva hátra azon buzgalomban, melyet a tudományos munkásság iránt személyes részvéte által tanúsított. «E congressus fényes sikeréhez — úgy mond Müller Miksa megnyitó előadásában — nagy része volt ugyan azon országos sympathiának, melylyel mindenfelé üdvözöltek és azon nagyszerű vendégszeretetnek, melylyel minden városban és faluban fogadtak, melyben akár Svédországban, akár Norvégiában megfordultunk, valamint ez országok leg-

jobb szellemei hozzájárulásának is azon munkához, melyet körükben végeztünk. De ezentúl még kivételes szerencsénk volt, hogy Ő Felsege Oszkár király oly rendkívüli személyes lelkesedést és oly meleg részvételt tanúsított minden iránt, a mi szép a keleti tudományokban található. Nemesak nagylelkű patronusa volt congressusunknak, hanem idejét is arra áldozta, hogy türelmesen üljön közöttünk, fáradoalmas és gyakran hosszadalmas gyűléseinken. Ki felejlhetné el nemes megjelenését, ha közibünk vegyült «every inch a king», «vállasabb és magasabb az egész népnél»¹ és ki ne gyönyörködött volna meglepetve azon ritka tapasztalásban, hogy királyi elnökünk beszédeit egyenlő ékesszólással ejtette francia, angol, német, svéd és latin nyelven? «És kétlem, úgy mond Müller, valjon bármely előző congressus eredmény dolgában a Stockholm-Krisztiániában végezett munkához fogható is volna.»

A londoni congressus nem királyi elnöklés mellett ment végbe. A walesi herczeg fia, The Duke of York volt ugyan a tiszteletbeli elnök, de személyes megjelenésében akadályozva lévén, helyét The Earl of Northbrooke foglalta el. Valóságos működő elnök Max Müller volt, ki a congressust szeptember 5-én az University of London disztermében egy eszmékben gazdag és alak tekintetében fényes előadással nyitotta meg, mely a hirneves elnök tudományos szónoklatai között díszes helyet fog elfoglalni. Azon magas álláspontról, melyet a keleti civilizáció történelmi állásának méltatásában 50 éves írói munkájával elfoglal, messzeható pillantással bejárta velünk az ó-kor művelt népeinek kulturálisait, nagyszabású jellemzéseivel, éles megfigyelésre valló ötleteivel a keleti tudomány különféle ágainak nagy kapcsolatait mutatta ki, és így mintegy föléje helyezkedett azon sokoldalú munkának, melyet e szakok különféle művelői egyenként végeznek.

IV.

E munka összeségét, különösen a bemutatott sok részletes kutatás dolgában, a tudomány bő aratásának nevezhetjük.

A következőkben lesz szerencsém az egyes sectiókban előfordult munkákról számot adni. Előrebocsátom azonban, hogy az általános áttekinthetőség érdekében nem ragaszkodhatom azon korlátokhoz, melyeket a sectiók az ember elé szabnak. Az együvé tartozókat vagy rokon természetű tárgyakat a chablon-szerűség rovására inkább egybefoglalom, bár a szervezetben különválasztva

¹ A szentírás szavai Saul királyról, I. Sámuel IX. fejez. 2. v. X. fejez. 23. v.

fordultak elő. Így p. o. nem fogom teljesen különválaszthatni az ékirati kutatásokat az egyiptomi bűvárokodásoktól.

A két *sémi section* kezdem.

A legutolsó orientalista-congressusok sémi sectióit egy nagy vitás kérdés szokta élénkíteni, mely az ékirattudományon belül a tudósokat két ellenséges csoportra osztja. E csoportok a congressusokon szokták döntő csatáikat víni, miután három-három éven át az irodalomban fegyvereket kovácsoltak, puskaport, nem éppen füst nélkül, gyűjtöttek.

Ez az *akkád kérdés*. Mai nap már az általános műveltség tárgyát teszi annak tudása, hogy a sémi és árja ékiratokon kívül egy harmadik osztály is létezik: az úgynevezett szuméri és akkádi ékirás, mely nyelvre nézve az előbbi osztályoktól különbözik, a mennyiben oly nyelven volna írva, mely az uraltáji osztályhoz tartozik, tehát a magyar nyelvvel is rokonsági viszonyban áll. A nép, mely e nyelvet használta, volna Előázsia műveltségének megalapítója; tőle kölcsönözte a babyloniai nép azon műveltséget, melylyel az ó-korban Előázsiaira oly nagy hatást gyakorolt. E műveltség tehát valójában akkád alapon nyugszik; az ékirást legelőször az akkád nép használta, tőle kölcsönözte át az assyriai nép, mely az akkádságtól, e műveltség első képviselőjétől, az állami hegemoniát a maga számára elragadta. E tételt hosszú ideig a tudomány axiomájának tekintették, melyre az assyriologia egész rendszerét alapították. Már másutt bővebben adtam elő¹, hogy e tétel bolygatását és czáfolatát mily fáradhatatlan erélyességgel tűzte ki Halévy József tudományos munkája egyik céljául. Eleinte mosolylyal, később gúnnyal fogadta az iskola Halévy oppositóját az akkád elmélet ellenében. Halévy ugyanis kereken tagadja az akkád nyelv, az akkád vallás, az akkád műveltség létezését, és azt, mit akkád nyelvnek neveznek, a mesék országába utasítja. Az akkád ékirásról azt tanítja, hogy az nem egyéb, mint az assyr nyelv írásának egy külön, symbolikus módja; külön nyelvnek, mely a sémi csoporthoz tartozó assyr nyelvtől különböznék, egyáltalán nem felel meg. E tételét két évtizeden át nemcsak a tudományos irodalomban vitatja, hanem a congressusokon mindig újra meg újra előhossa és makacsan védi hatalmas ellenfelei ellen, Oppert, Haupt, Sayce és egyebek ellen. Húsz évig egyedül állott vele. Stockholmban az ő javára fordult a dolog; most az ellenséges tábor számos tekintélye az akkádellenes táborban foglal helyet Legerősebb positionóikból kiszorítva, nagy engedményekre kényszerültek Halévy tétele javára; és valóban vajmi rosszul áll az oly tudományos

¹ Budapesti Szemle LXVI. köt. 71. lapján.

elmélet ügye, mely alkudozásba kénytelen bocsátkozni az álláspontjához szigorúan ragaszkodó ellenféllel.

E kérdés, mint mondám, a londoni congressuson nem fordult meg. Béke uralkodott az ékiratosok termében, az olajág jele alatt tanácskoztak ez idén. A két iskola leghiresebb vezetői nem jelentek meg, nem láttuk sem Halévyt, sem Oppertet, sem Hauptot. Ellenben egy újabb kérdés merült fel e körben, mely talán a keleti régiségtudomány további fejlődésének csiráit rejti magában. Ez alkalommal legelőször hallottuk hangoztatni és tagadhatatlan, hogy vele a tudománynak egy fontos problémája pendített meg, az igaz, nem csekély túlzással és képzelődéssel: *az egyiptomi műveltség viszonyát a babyloniai műveltséghez.*

Előre kell bocsátanom, hogy 1887/8 óta a babylon-egyiptomi kapcsolatok tanulmányozása, relative modern korra nézve — mert hisz a Kr. e. XV—XVI. századot most már relative modern kornak nevezhetik az ó-kori Ázsia történései — egy meglepő adattarral bővült Egyiptom földjén, az ugynevezett *Tell el 'Amárna*-féle ékirattáblákkal; egy ritka érdekességű téгла-archívum, diplomatiai ékiratjegyzékeket tartalmazó, melyeket 1500 körül Kr. e. Egyiptom fáraói és Assyria nagy királyaival, Sziria és Palesztina fejedelmeivel váltottak. Ez okiratokból, melyek a British Museumban (82), a berlini múzeumban (160) és a Gizében elhelyezett régiségtárban őriztetnek, meglepő fény derül az ó-kor nemzetközi érintkezéseire, különösen Egyiptom és Nyugatázsia királyai politikai és házassági kapcsolataira, kereskedelmi és forgalmi viszonyaira. Egyiptom fáraója az assyriai nagykirálytól leánya kezét kéri; ezen fordul meg túlnyomó része ez ékiratos levelezésnek, mely bőbeszédűségével, azon kor állami viszonyait szüntelen érintő kitéréseivel az ó-kori culturtörténet megbecsülhetetlen forrásul szolgálhat.

A *Tell el 'Amárna*-féle ékiratos kincsek magyarázása most az assyriologusok nagy körét foglalkoztatja; legtöbb érdemet szereztek ez okmányok magyarázása körül ugyancsak Halévy, továbbá Zimmern, Winkler és Ábel, kik a berlini múzeum birtokában levő részt, Bezold és Budge, kik a British Museumban őrzött táblákat kiadták és magyarázták. Hogy a történelmi mozzanatokon kívül ¹ a tudományos kutatásnak mily fontos szempontokkal szolgálnak a *Tell el 'Amárna*-féle leletek, arról a congressus alkalmával előfordult előadások is eleven bizonyítékot nyújtottak. Csak Boscavent említem, az angol assyriologia egy jeles képviselőjét, ki e fontos okiratok mythologiai eredményeit kutatta

¹ A legfőbb historiai eredményeket Zimmern egy általános érdekű cikkben foglalta össze: *Palästina um das Jahr 1400. v. Chr. nach neuen Quellen* (Zeitschrift des deutschen Palästina-Vereins 1890., 133—147. lapjain.)

az általános assyriai mythológiával való összefüggésök szerint. A fontos culturtörténeti érdek, mely a Tell el 'Amárnában talált vallásos és mythologiai táblákhoz fűződik, első sorban azon tényben éri el tetőpontját, hogy e táblák a babyloniai templomokban őrzött eredeti példányok másolatai. A babyloniai vallásos szövegekről e szerint Egyiptom számára másolatokat készítettek. A XV. században Kr. e. az egyiptomi papok, ez tűnik ki az okiratokból, az eredeti nyelven tanulmányozták a babyloniai theológiát. A külföldi műveltség iránt tanúsított ily érdeklődésből Egyiptomra nézve, mindeddig semmit sem tudunk; a legújabb időben előkerült okmányok gyökerestől módosítják az egyiptomi műveltségről való nézeteinket.

De nemcsak az e táblákból a történelmi időkre nézve kiderülő kapcsolatok azok, melyek ez alkalommal a congressus ékiratos osztályát főképpen foglalkoztatták. A legtávolibb őskorba, a praehistorikus korszakokba kellett visszamennünk Hommel Frigyes müncheni tanár vezetése mellett, ki az egyiptomi műveltség eredetére nézve egy új hypothesissal állott elő, melyre azonban sokkal kevésbé voltunk elkészülve, semhogy az illető szakemberek ily radikális meglepő elmélet mélyebb vitatásába egy hallásra belemehettek volna. S tényleg a tudomány mai álláspontját teljesen felforgató elmélet az, melyet Hommel előttünk kifejtett. Eddigelé eredeti ősműveltségnek szoktuk az egyiptomi culturát tekinteni, melynek kincseiből a görög bölesek és művészek merítették. Hommel kölcsönzött természete feltüntetésével foglalkozik. Hogy röviden jelezzem meglepő tételét: szerinte az egyiptomi cultura babyloniai eredetű, a Nilus az Euphratesnek és Tigrisnek adósa. Az egyiptomi istenek nevei nagyrészt a babyloniai pantheontól függnek, nemcsak neveik azonosak (p. o. Osiris, Asari; Isis, Istar), hanem a nékik tulajdonított hatáskör és az írásbeli kifejezésükre szolgáló jelek is. A legrégebb babyloniai város neve *Eridu* annyit jelent, hogy jó város, ugyanaz az értelme a *Memphis* (men—nofer) városnévnek. Mindezen állításokkal, és még inkább a belőlük vont következtetéssel Hommel ez alkalommal természetesen kevés hitelre talált. De ötletével mindenestre egy újabb szempontot nyitott meg és ha nem is jelzett, mint tán maga véli, újabb fordulópontot, de kétségtelenül fontos anyagot nyújtott a gondolkodás számára.

Az assyriai osztály részletesebb dolgozataira áttérve, az angol tudományos érdek irányának megfelelően az ékiratoknak főképpen bibliai vonatkozásai jutottak érvényre. Smith György korszakos fölfedezései nyomán¹ már régóta tanulmányozták a

¹ *Egyetemes Philologiai Közölny* I. köt. (1877.) 22. és kk. lapokon.

Genesisnek babyloniai forrásait, a teremtés, a vizözön, a bűnbeesésről szóló bibliai elbeszélések babyloniai kapcsolatait. Pinches angol tudós, ez alkalommal egy tőle felfedezett ékirati okmányt mutat be, mely újabb párhuzamokat nyújt a Genesis teremtési mondájához, a Genesis-sel megegyező oly vonásokat (nevezetesen az állatok és növények teremtésére nézve), melyek az eddigé ismert ékirati okmányokban nem fordultak elő.

Hazánkfia, dr. Mahler, a babyloni naptárt tette tanulmánya tárgyává; míg dr. Tylor T. a régiségtudomány bár sokat feszegetett, sok vad állítás által összebonyolított,¹ de mindeddig még meg nem oldott talányát, a *hethita* feliratokat hozta a congressus tárgyalásainak napirendjére, erősen vitatván az írásjegyek *ideographikus* jellegét azok ellen, kik a hethita írást *betűs* írásnak hajlandók tartani. A feliratok tartalmára nézve azonban mindezen kísérletek semmi biztos eredményre nem vezetnek.²

A hethita kérdés, melynek megoldásától még csak nem rég oly jutalmazó eredményt vártak Előázsia történetére nézve, most háttérbe szorul Flinders Petrie angol kutató ásatásainak nagy eredményei elől, melyekkel sokkal pozitívabb talajon mozgunk, mint ama homályos ákombákkal, melynek nyitját mindeddig hiába találgatják. Flinders Petrie ásatásait mind Előázsiaiában, mind Egyiptomban eszközölte és alig volna lehetséges a két rendbeli kutatásokat egymástól elválasztani. Általuk a Tell-el-Amárna-féle leletek tanulása sok irányban kiegészítést nyer.

Már e táblák is fényes világosságot derítettek azon kis államok állapotaira, melyek az Exodus idejét megelőzőleg Kánaán földjét elfoglalták. Nem rég azonban magában Palesztinában, a *Tell-el-Haszi* halom környékén, melyet a bibliai Lákhis-sal azonosítottak, ékirattáblákat ástak ki, melyek Palesztina 1500 évvel Kr. e. állapotairól legelőször nyújtanak hasonló adatokat.

E fölfedezés Flinders Petrie érdeme. Szerencsés keze azonban még inkább Egyiptom földjén érvényesült, a hol ásatásainak eredményei már is közel a praelhistoricus korszak határáig eljutottak. Congressusunk legkedvesebb várakozásaihoz tartozott azon remény, hogy maga a szerencsés fölfedező személyesen fog kutatásainak

¹ Legnevezetesebb Conder állítása, mely szerint a hethita nyelv a *mongol* csoportba tartoznék.

² A hethita kérdésre nézve a legújabb irodalmat jó átnézetben állítja össze Benzinger: *Bericht über neue Erscheinungen auf dem Gebiete der Palästina-Literatur*. 1889 und 1890. (Zeitschrift des Deutschen Palästinavereins 1892 141—142. lapjain). Csak azóta jelent meg Peiser boroszlói tudós munkája: *Die hethitischen Inschriften; ein Versuch ihrer Entzifferung*. (Berlin, 1892.) Peiser a hethita írásjegyekben ugyanazon elemeket mutatja ki, melyek az egyiptomi hieroglyph írásban találhatók: betű-, szótag- és ideographikus jeleket. Ez alapon hozzá is látott némely hethita emlék értelmének megfejtéséhez.

eredményeiről jelentést tenni; de súlyos betegsége miatt e remény nem teljesülhetett. De azért a Flinders Petrie-féle ásatások nem hiányoztak az egyiptomi sectio tárgysorozatából.

Boscawen, azon assyriológok egyike, kik a fölfedezőket nyomban követve, leginkább az eredmények felhasználása és a belőlük következő tanulságok levonása által tűnnek ki, egy congressusi előadásban a Flinders Petrie-féle medumi leleteket mint cultur-történeti forrásokat vette szemügy alá. A medumi siroknál régibb síremlékeket eddigelé nem fedeztek föl (Senefru kora, IV. dynastia) és ennél fogva az ott található festett írásjegyek, melyek nagy számmal használati tárgyakat mutatnak elénk, arra nézve nyújtanak felvilágosítást, hogy azon régi korszakban, melynél hátrább a történelmet nem kísérhetjük, minő eszközöket használtak. S nevezetes, hogy e rajzok teljesen megfelelnek azon tárgyakkal, melyeket ugyancsak Flinders Petrie Kahun-ban talált; kőfegyverek és használati eszközök, fából való sarlók flint fogakkal. Tűzet abban az időben, úgy mint az ind őskorban, a fűrő-féle tüzelő-eszköz csavarásával hoztak elő — a Prometheus-mythos tudvaleg az efféle tűzcsinálással van kapcsolatban — és erre nézve a legrégebb babyloniai leletek ugyanazon jelenségeket mutatják elő.

Boscawen következtetései és különösen azon módszer, melyet ez előadásában követett, arra az eredményre fognak vezetni, hogy az egyiptomi emlékeken található festéseket ezentúl nagyobb mértékben fogják a praehistoricus archaeologia szolgálatába helyezni. Erre csakis Flinders Petrie fontos leletei nyújtanak alkalmat, mint a melyek a legősiebb korszak tanúi, az emberi műveltség gyermekkorának okmányai, melyek mellett Szakkára és Medinet Abu, Karnak és Phylae az érettebb fejlődést, a műveltség férfikorát képviselik.

Az egyiptomi és assyriai régiségtnak külön sectiókba való beosztását e tudományok képviselői maguk is nagyon hátrányosnak találták és egy az összes ülés által elfogadott határozattal az ó-kori philologia e két legfontosabb ágának egy osztályba való elhelyezését kívánták a jövőre nézve. Már ez alkalommal sem volt lehető a határvonalakat szigorúan megvonni. Így például az assyriológok körében került előadásra Krall bécsi tudós tanulmánya a zágrábi múzeum etruszk emlékeiről. A nevezett múzeum ugyanis egy egyiptomi mumiát őriz, melynek pályái egy idegenszerű írással vannak fődve, melyről első pillanatra csak annyit mondhattak, hogy ez írás nem egyiptomi hieroglyph-írás. Pontos meghatározására nézve azonban a vélemények roppantúl elágaztak. 1866-ban Lepsius, a nagy német egyiptológus a zágrábi mumiát megvizsgálván, azon eredményre jutott, hogy a pályákon látható írásjegyek pusztá symbolikus jelek, minden phonetikus érték nélkül.

Burton aramaeus írást találgatott a rejtélyes pólýákon. Csak három évvel ezelőtt sikerült Krallnak arra a nevezetes fölfedezésre jutni, hogy *etruszk* nyelv és írás áll előttünk a nevezetes zágrábi emlékekben, mely ezen biztos eredmény szerint az eddigelé ismert etruszk-emlékek között a legterjedelmesebb; 1200 sorban, csupa magikus szöveget tartalmaz a halottnak az alvilágba való költözéséről. Krall az etruszk «*Todtenbuch*»-nak nevezi. E szövegekből fog kiindulni az etruszk nyelv és műveltség tanulmánya, melyre nézve mostanáig alig rendelkezünk elegendő anyaggal. A zágrábi emlék alapján már eddigelé is az etruszk számjegyek teljes rendszerét lehetett rekonstruálni. E philologiai alapvetés után már most hátra van a történelmi kérdés megoldása, az etruszk-egyiptomi történelmi kapcsolat megfejtése; az etruszk nyelvnek az egyiptomi mumian való megjelenésének történelmi magyarázata, mely az egyiptomi műveltség nagy elterjedésére fog fényt deríteni.

Ime az ó-kori világ más-más pontján váratlan módon tágul historiai látókörünk; mindig újabb érintkezési pontok tűnnek elénk, melyeken a régebben elszigetelteknek képzelt kulturák kölcsönös egymásrahatása mutatkozik. S épp az e fajta kérdések tárgyalására Londonban sok hajlandóság nyilvánult.

V.

Ha egyáltalán azon congressusnak, melyről ez alkalommal a tekintetes Akadémiának jelentést tenni szerencsém van, kimagasló, jellemző sajátágát keresem, úgy leginkább az egymástól vajmi távoleső ó-kori nemzetek között fennálló vonatkozásokat kereső congressusnak nevezhetném. S hogy e kérdések körül oly rendkívül sűrű eszmecserére adott alkalmat, e jelenség fogja azt a termékenyítő hatást képezni, melyet ép e congressusnak eredménye tudományunk jövődő haladására gyakorolni fog. Mindenféle nagy, meglepő kapcsolatokat, eddigelé meg sem kísérelt historiai összefüggéseket kerestek. Szükségtelen hozzátennem, hogy a kutatások ez ösvénye leginkább képes a hypothesisek, az úgynevezett *vad* állítások sikamlós útvesztőjébe szorítani a kalandos elméket, oly régiókba emelni a vakmerő főket, a hol a módszeres kutatás biztos talaját hiába keressük, a hol a tudományos phantasia féktelensége szabály nélkül uralkodik. A nagy kapcsolatok fölkeresésére utalt bennünket congressusunk első napján gyűlésünk főelnöke, Müller Miksa fényes megnyitó előadásában. Az egyiptomi kulturát Babyioniából eredtetni Hommel. Akkád kapcsolatokat keres még a sinaiaknál is Terrien de Lacouperie, kinek thésisét a congressus kebelében még Rev. Ball («*On Akkadian*

affinities of Chinese is támogatta. Egyikök sem kételkedik abban, hogy a sinaiak nyelve az akáddal szoros rokonságban áll és hogy a sinai írásjegyek akkád eredetre vezethetők vissza.

Azonban legtöbb feltűnést okozott a X. sectió elnökének, Gladstone-nak értekezése *«Archaic Greece and the East»*. Angolország jelen miniszterelnöke politikai szünidejét és önkéntelen visszavonulásainak otiumát egy félszázad óta a régi Hellas és a görög Kisázsia szellemi életének szenteli, s legszivesebben Trójának és azon vak költőnek, ki Priamos városának hírét fentartotta. Életének feladata most a *home-rule* és a *homerosi* kérdés között oszlik meg. Mindkettőnek egyenlő lelkesedéssel szenteli buzgalmát a *«nagy öreg»*. Midőn még nem gondolhatott arra, hogy ez év szeptember havában ismét ministeri gondok fognak vállaira neheznedni, congressusunk ujonnan felállított X. sectiójának elnökségét vállalta el. Jelen viszonyai eléggé megmagyarázzák azt a körülményt, hogy ezen egy heti időt teljesen lefoglaló tisztségben helyettesítést vett igénybe. De azért a kitűzött napon készen állott két nyomtatott ívnyi értekezésével, melyet a távollevő szerző nevében a szeptember 7-iki közülésben, Max. Müller olvasott fel. Agg kora e tanulmányában a *«Juventus mundi»* a *«Studies on Homer and homeric age»* szerzője hű maradt ifjúsága kedvenc thésiséhez. Az angol szemlékben egyfolytán megjelenő cikkeiből régóta tudjuk, hogy az angol királyné jelen miniszterelnöke a régi görög irodalom eredetiségét szokta czáfolgatni és számára minden felől idegen forrásokat szeret keresni. Szeptember 7-ikén bemutatott tanulmányában ismét új szempontokból nézett szemébe régi kedvenc kérdésének. A legapróbb részletekig ment neki a homerosi költeményeknek és nem közönséges akribiára valló kutatásainak azt az eredményét törekedett bebizonyítani, hogy a görög ősműveltség, Hellas intézményei nem a közös áriaságban lelik alapjukat, hanem hogy keleti eredetűek; különösen Phoenikiában, Assyriában és Egyiptomban keresi e cultura forrásait. Nagy súlyt helyez az *ἄναξ ἀνδρῶν* cím keleti izére. Az a hite, hogy maga Homeros erős és rendszeres (energetic and also methodical) meggyőződéssel birt róla, hogy a görögök mily sokszoros adósai a keleti világnak. S e ponton Gladstone meglepő részletességgel elemezi a homerosi époszok hőseit, lélektani bonczolás alá fogja jellemvonásaikat és azon eredményre jut, hogy Odysseus, Achilles és mások jellemvonásai a keleti emberre vallanak. A homerosi társadalom mindennapi életét a keleti világból eltanult ügyességek és mesterségek töltik ki. Általános szabályként állítja fel azt a tényt, hogy a homerosi költeményekben mesterséges épülettel vagy díszítménnyel, faragott kő használatával csakis oly emberek kapcsolatában találkozunk, kik a phoeniciai néppel érintkezésben állanak. Egyáltalán mesterséget és művészetet a régi

görögök a phoeniciaiktól tanultak, ugyanazoktól, kiknek az írás használatát köszönik. A görög vallás phoeniciai elemeinek kimutatása nem új kérdése a tudományos irodalomnak. Róla józan módszerességgel készült munkáink vannak, melyek e téren a tudás határvonalait kitűzik és bölcsen félreállanak ott, a hol a tudás lehetősége megszűnik.¹ Kétségtelen, hogy oly esetekben, midőn a görög pantheon egyik neve a régi ind irodalomban is mint istennév, vagy ilyennek epithetona ismeretes, kétségtelen — mondom — hogy ily esetben hiába vadászunk phoeniciai kölcsönzésre. Úgy látszik, hogy Gladstone e korlátokat nem elég szigorúsággal alkalmazta, midőn az Olympus lakóit származásukra nézve vallatta.

A phoeniciai befolyás legfőbb képviselője Poseidon; Gladstone értekezésének legfényesebb része ez istenség kapcsolatai, a homerosi hősök hozzá való viszonyának elemzése körül fordul meg. De ez értekezésében a phoeniciai befolyás kimutatásán túl még az assyriai kutatások eredményeit is fölhasználja kedvezőthesise támasztására. Erős assyriai befolyást talál a görögök valóságában, és erre nézve tizenöt különféle bizonyítékot említ fel, melyek alapján bizonyossá kívánja tenni azt a nagy befolyást, melyet assyriai elemek a görögök szellemi és erkölcsi életének alakulására a történelem hajnalán gyakoroltak.

Ez előadás állott az *ó-görög* sectio középpontján Vele egy húrón pendültek a sectio még egyéb előadásai is, pl. Glennie Stuart értekezése, melynek eredményét már czime is jelzi («Ancient Hellas: the Oriental origins of Greek civilisation»).

Ily szoros kapcsolatok álltak elő a sémiség és az emberiség egyéb fajai között.

VI.

A sémi philológiának másik osztályába kerültek mindazon tárgyak, melyek a sémiség egyéb — nem ékiratos — köreire vonatkoznak. Itt hallottuk Vollers-nek, a kairói alkirályi könyvtár igazgatójának alapos értekezését az *arab* hangtanról; itt Müller D. H. bécsi tanár fejtegetéseit az Euting-től Arábiából hozott proto-arab feliratokról; Karabaček, ugyancsak bécsi tanár itt adta elő újabb tanulmányait a Rainer főherczeg arab papyrusairól; itt került elő Geyer munkája Ausz ibn Hadsar pogány arab költőről, kinek a pogány arab művelődés ismeretére nézve fontos divánját e fiatal tudós csupa szétszórt idézetekből gyönyörűen állította

¹ Tiele: *Comment distinguer les éléments exotiques de la mythologie grecque* (Revue de l'histoire des religions II. köt. 129—169 lapjain.)

helyre; itt olvasta fel dr. Hirschfeld prolegomenáit egy tőle tervezett munkához, tudniillik Haszszán ibn Thábit, Muhammed kortársa költeményeinek kiadásához. Ez előadáshoz a magam részéről is néhány megjegyzést kapcsoltam azon meggyőződésem bebizonyításra, hogy a nevezett költőnek tulajdonított versek, melyek kiadására dr. Hirschfeld készül, nagyrésze nem valódi, sőt hogy némelyek az omajjad dynastia uralkodása idejében fölszínre került nemzetiségi mozgalmakat és törzstusákat tükröznek vissza.

Tanulmányaim természeténél fogva magam is e sectio tagjai közé sorakoztam, és munkálataiban »Szálíh b. Abd al-Kudduszról és a zendikiségről Al-Mahdi khalifa uralkodása alatt« című előadással vettem részt. Szálíh egy arab költő volt, kit a khalifa a zendikség gyanuja miatt 167-ben (hidsra) — 783-ban Kr. u. kivégeztetett. Zendik néven az abbaszida-korszak elején, midőn az uralkodó körök gondja oda is kiterjedt, hogy az orthodox egyház dogmatikáját megállapítsák és megerősítsék, a legkülönfélébb irányú eretnekeket neveztek; főképpen pedig azokat, kik az iszlám persá valláselméletét (p. o. dualistikus istenfelfogást), vagy a persá és keresztény ideák vegyületeiből származott manichaeusságot keverték bele; éppen így neveztek azokat is, kik a pozitív iszlám elvetésével a tiszta morál álláspontjára állottak és kicsinylőleg vélekedtek a dogmatika finomságairól és a ritus aprólékosságairól. Nevezetes, hogy a racionalisták ezen körére mily nagy befolyást gyakorolt a buddhizmus az ő asketikus erkölcszabályaival. Sikerült többek között kimutatnom, hogy egy ily zendik költő egy versében «a koldusruhába öltöző királyfit», azaz kétségtelen, hogy Buddhát ajánlja, mint a tisztult erkölcs eszményét. E körbe tartozott Szálíh ibn Abd el-Kuddusz is. Egységes képet világnézetéről nem alkothatunk. Tanító költeményei mindenfelé szétszórva találhatók. Értekezésemnek két célja volt: először a zendikség ismeretéhez és az ellene érvényesített üldözések történetéhez újabb adalékokkal járulni; másodsor az általános fejtegetések után Szálíh állását a zendikségen belől földeríteni. Ezt legjobban úgy tehettem, hogy a IX. század rationalista erkölcs-tanítójától fenmaradt költeménytöredékeket (melyekből összesen 107 verset sikerült megkerítenem) összegyűjtöttem, ennek alapján egységes képet alkotván a zendikség e mártyrjáról. Előadásom kapcsolatában Angelo de Gubernatis megbízásából a sectiónak külföldi tudós társunk legújabb munkáját mutattam be, egy illusztrációkkal ellátott népszerű ethnographiai dolgozatot Szíria, Palesztina és Arábia népeiről, mely egy egész Ázsiát felölelő terjedelmes munka első részeként legközelebb hagyta el a sajtót.

A congressusnak távol keletről ide utazó muhammedán résztvevői, az egyptomi alkirály küldöttei is e sectio tagjai voltak.

Közöttük különösen Muhammed Rasid sejkh, az Azhar mecset-akadémia tanára, és Ahmed Zeki efendi, a francia nyelvben is járatos fiatal arab tudós, kinek számos munkája közül a keleti encyclopaediai irodalomról írt könyve az európai tudomány szempontjából is számot tesz, érdemelnek külön említést. Mindketten előadásokat is tartottak a sectióban. Az előbbi két munka kéziratát nyújtotta át; az egyik a vulgaris arab nyelv sajátosságairól szól, népdal-gyűjtemény kíséretében, a másik kommentárt tartalmaz Hariri makamáit bevezetéséhez; az utóbbi számot adott eddig kifejtett irodalmi munkáiról és előadta a jövőre vonatkozó szándékait.

A sejkh, ki sympathikus, szerény modorával előnyösen különbözik azon sejkh-től, ki az előző két congressuson képviselte az arab fajt, egyéb alkalmakkor is ünnepélyes szónoklatok és költemények szavalása által az élő Keletet jelenítette meg. Ahmed Zeki mindenkor a legügyesebben tolmácsolta a nagy közönségnek francia nyelven azt, a mit társa a tudós társadalom dicsőítésére, saját helyzetének ecsetelésére az arab sivatag classikus költői nyelvén előhozott.

Ideje már, hogy a sémi világtól áttérjünk a congressus többi sectióira is.

VII.

A két indogermán sectióban tartott előadásokat legczélszerűbben az V. sectio munkáival foglalhatom össze, minthogy mindezen sectiók legkiválóbb tárgyai egyikét a *buddhismus* képezte, a mint a congressus egyik szellemes előadója nevezte, »Nagy Sándor mellett a legnagyobb világhódító«. A világ-vallások között e legnépesebb és elterjedésre leggazdagabb vallásnak országok szerint különböző megjelenési formája és dús fejlődése, az ária culturtörténet legvonzóbb problémái közé tartozik. Burnouf alapvető munkái a buddhismus ismeretét külön tudományyá avatták. Sok ideig csakis az ind buddhismusból indultak ki, midőn a kelet-ázsiai emberiség erkölceire és művelődéseire oly nagy hatással bíró vallásrendszerről szóltak. Nehány évtized óta az eredeti irodalmak alapján külön tanulmány tárgyát teszik. Különösen még a japáni,¹ — itt a buddhismus nyolczféle szektája fejlődött ki — sinai, tibeti buddhismus, mely utóbbira nézve tudvalevőleg Kőrösi Csoma Sándor volt a legelső úttörő, úgymint a mongol buddhismus

¹ Erről igen alapos tájékoztatást nyújt legújabbán: *Esquisse des huit sectes bouddhistes des Japon*. Par Gyou—Nen; traduction par Alfred Millioud (Revue de l'histoire des religions, XXV. köt. 219. és kk. lapokon).

is, melyet közöttünk Bálint Gábor tanulmányozott. Congressusunkon is megfordultak e kutatások eredményei Legge (The three religious doctrines of China) Huth (Hor chos byung; eine Geschichte des Buddhismus in der Mongolei in tibetischer Sprache), Pfundes (On Buddhism in Japan) előadásaiban.

A keletázsiai vallástörténet egy másik jelensége, melyre csak legujabban irányult a kutatók figyelme: a *Dsáina*-vallás, így nevezve a *Dsina* szótól, mely kiváló aszkétákat jelöl, kik az anyagiságot legyőzve, az istenek fölé emelkedtek és a rólok elnevezett Dsáina vallásban különös tisztelet tárgyai. *Mahavira* e szentek közül a legkiválóbb; e vallás hívei, kik hitüket a buddhizmussal régebbről mondják, Buddháról azt hiszik, hogy Mahavira tanítványa volt. A Dsáina vallás valódi eredete homályba vész. Időszámításunk VI. századában már fejlődésének tetőpontján állott; ez időből való vallásos irodalmuk legfontosabb könyve: a Kalpa Sutra. Sok rokonságot mutat a buddhizmussal, szerinte is a Nirvána a lét legfőbb célja, a mint általában erkölcstana és szertartásai különösen a bűjtölés dolgában sok pontban a buddhizmussal megegyezik, míg tőle különösen abban különbözik, hogy a Dsáinak a buddhizmusból oly nagy szerepre vergődött ereklyecultust megvetik. De sok mozzanatra nézve meg a brahmánok rendszerével egyezik: így p. o. e vallás hívei számos hindu istenséget imádnak, kasztokra oszolnak sat. Azért még sem volna helyes azt állítani, hogy a Dsáina-vallás nem egyéb a brahmán és a buddhista vallás között létesült egyezménynél. Mert annyi benne az eredeti, egyéni, az említett két rendszertől egyaránt idegen elem, hogy mindenesetre az ind vallás egy külön önnálló hajtásának kell elismernünk.

E vallásról most Leumann strassburgi tanártól hallottunk egy előadást, ki annak népszerű kifejezését tette kutatása tárgyává (*Pantsatantra Tales in Jaina Literature*), míg Bühler, a híres bécsi szanszkritista, kinek úttörő kutatásai különösen a buddhista Konstantinus, Asóka király feliratainak tanulmányozása körül mozognak,¹ ez alkalommal a Dsáinak műemlékeiről szolt. (*Jaina sculptures from Mathura*.)

Az indiai kutatások terén nagy szerepe volt ez idén az *ethnographiai* kérdéseknek. A nyelvek és fajok sokfélesége Indiát az ethnographiai és anthropologiai kutatások valóságos iskolájává, leggazdagabb megfigyelési körévé avatja. Hogy e téren ez ideig sokat elhanyagoltak, mutatja a congressus azon határozata, mely szerint hivatalos lépéseket fog megindítani arra nézve, hogy Indiában rendszeres anthropometrikus vizsgálatok indíttassanak meg. Ez alkalommal Baines a nyelvek statisztikájáról (*The language*

¹ L. *Archaeologiai Értesítő* 1885. 272. 1.

Census of India) Crook Éjszakindia ethnographiai viszonyairól értekezett.

Számos irodalomtörténeti részletet is fognak tartalmazni congressusunk aktái; ezek közül a művelt világot különösen Müller Miksa jelentése a Szájana kommentárjától kísért Rig-Veda második kiadásáról fogja érdekelni. Semmi sem bizonyíthatja inkább ez óriási munka hatását a tudomány fejlődésére, mint azon ritka jelenség, hogy a nagy oxfordi tanár e korszakos vállalatának, az igaz, hogy huszonöt év alatt, második kiadása vált szükségessé.

Az indogermánság köréből különösen kiemelhető még az *örmény* nyelv és irodalomra vonatkozó két kiváló előadás. Az egyikben Tchéraz tanár a modern örmény dialektusokról szólott, a másokban dr. Schrumf, az előbbinek tanítványa a maga részéről is fejtegetvén a régi irodalmi nyelv (grabar) és a két modern irodalmi dialektus (a tífli és konstantinápolyi örménység) sajátosságait, igen érdekes közleményeket nyújtott egy örmény nemzeti éposz létezéséről, melynek természetét az előadó a Kalevalával hasonlította össze.

A *középázsiai* philologia terén nagy fontosságot kell tulajdonítanunk azon, bennünket is közelről érdeklő nevezetes adaléknak, melyet Donner külföldi tagtársunk terjesztett elő; a helsingforsi finn-ugor társaságtól német nyelven kiadott munkáját értem: *«Die Inschriften am Orchon und die finnische Expedition dorthin 1890.»* E munka három nagy felirati emlék ismertetésével foglalkozik, melyek az Orchon völgyében találtak és abban egyeznek meg, hogy többnyelvű szöveget tartalmaznak. Kettejük egy khinai szövegen kívül még a jenísszei feliratok írásjegyeihez hasonló betűkben terjedelmes szöveget tartalmaz; a harmadikon ezeken kívül még ujjur felirat is olvasható. A khinai feliratokból az tűnik ki, hogy e felirati emlékek a Kr. u. 732—784. évekből valók és azon jó szolgálatok emlékét ünneplik, melyeket a *Tukiu*-nak nevezett nép fejedelmei a khinai császároknak Tibet elleni harcukban nyújtottak. Az eddigelé megfejtetlen jenísszei feliratokhoz hasonló írásjegyek olvasása és értelmezése alkotja azt a problémát, melyet e két-, illetőleg háromnyelvű feliratok nyújtanak. Magukra a jenísszei feliratok nyelvére nézve, a melyeket legelőször a stockholmi congressus alkalmával mutattak be, azóta számos hypothesisist kockáztattak; a londoni congressus elé terjesztett egy értekezésben Töttermann helsingforsi tanár azt vitatja, hogy a jenísszei titokzatos rúnok sémi, közelebbről héber nyelvű szöveget tartalmaznak. Töttermann véleménye oly gyöngye bizonyítékoktól van támogatva, hogy csupán ez alapon a jenísszei rúnok sémiségét egy pillanatig sem lehetne fentartani. Donner alaposabban elemezi az orchoni rúnok palaeographai természetét.

Ez alapon azt találja, hogy az írásjegyek háromnegyedrésze a jóniai és phrygiai írásjegyekhez hasonló; a hátralevő betűk az ind és középázsiai írásrendszerekkel mutatnak rokonságot. A finn-ugor társaságtól indított expedíció tudósainak véleménye — egy ugyanezen czélra, az orchoni feliratok megvizsgálására kiküldött orosz expedíció eredményeivel teljesen megegyezőleg — az, hogy úgy a jénissei, mint az orchoni feliratok *török* nyelven vannak szerkesztve. Megfejtésük a török philológiára nagy nyereség volna, minthogy általa a török nyelv régi alkatára nézve (VIII. század) biztos kiinduló pontot nyernénk.

Az indogermán sectiókat egészítette ki ez alkalommal a *török-persa sectio* is, melynek tárgyai régebben a mohammedánság körében szoktak helyet találni, most azonban leginkább ópersa és zend dolgok körül forogtak. Itt tartotta előadását Szohrábdsi kisasszony is, kiről már a «Lady members» említése alkalmával megemlékeztünk. Casartelli egy igen értékes irodalomtörténeti kimutatást nyújtott a párszik körében az utolsó században kifejtett irodalmi és tudományos tevékenységről, melyből azon szellemi energiáról győződhetünk meg, mely az ó-kori persa szellem e legutolsó töredékében mai napig is él és dolgozik. Blundell a persepóli romok közé vezérelt, és tájékoztatást nyújtott azon régiségtani kutatásokról, melyeket Dárius korának ez érdekes tanúsága táján legújabb időben végeztek. Simpson az ind és keleti építészet eredetéről kockáztatott új nézeteket. Az iszlámot e sectióban csak egy értekezés érintette, Ahmed Beg Akkáf, maga is siíta, tanulmánya a siíta felekezet keletkezéséről, melyben az európai műveltségű persa tudós feltűnő egyoldalúsággal túlozta azon nem éppen új felfogást, mely a siíta felekezet persa nemzeti vonatkozásait keresi.

Az *afrikai* és *egyiptomi* sectióba több oly előadás soroztatott be, mely csak nagyon laza összefüggésben áll a sectio tulajdonképpeni tárgyaival, a mint egyáltalán a congressus belső szervezetének egyik hibájául kell felróni azt a körülményt, hogy egyes tanulmányokat nem a kellő helyen mutattak be; ezáltal éppen azok, kiket a tanulmányok tárgyai legközelebből érdekeltek, nem hallgathatták meg. Ahmed Bég siíta előadása, a mely főképpen muhammedán érdekű volt, a persák közé került; az egyiptologusok körében jutott felolvasásra Wingate előadása a szudáni *Mahdi-mozgalomról*, mely alkalmasint az angol katonatiszt ugyanazon tárgyról nem rég közzétett alapos munkájának¹ főbb eredményeit foglalta össze.

¹ *Mahdiism and the Egyptian Sudan: being an account of the rise and progress of Mahdiism and of subsequent events in the Sudan* London 1891., Macmillan 630 lap.

Épp oly kevésbé átlátszó a *«The oldest Manuscript of the Old Testament»* című előadás kapcsolata az egyiptológiával, bár az előadás tárgyát képező emlék származására nézve mindenesetre Egyiptomba tartozik. Rev. Hechler ugyanis egy csomó papyrust hozott magával, melyet az Ó-Testamentom legrégebb példányául mutatott be. Tizenhat lapon a Zakaria és Maleakhi prófétái könyvek egy részének septuaginta- fordítását tartalmazza. Hechler szerint e példány palaeographiai ismertető jelei a III—IV. századra vallanak, tehát oly időre, a melynél régibb korszakból az Ó. T. sem eredetijéből, sem valamely fordításából eddigelé hasonkorú emlék nem merült fel. Az igaz, hogy jelenlevő palaeographusok e kézirat korára nézve komoly kételkedésnek adtak kifejezést. A töredék mindenesetre oly régi, és külseje oly gondos szerkezetet mutat, hogy a Septuaginta e részének szövegére nézve nagy kritikai becse nem tagadható; és éppen mostan annál is fontosabb, a mennyiben a Septuaginta szövegkritikája terén a jelenkor tudományos mozgalmában igen élénk törekvés mutatkozik.

A congressus különféle osztályai elé terjesztett értekezések és bemutatások között sok meglepő dologgal találkoztunk. De érdekes, hogy a tagok angol részét, sőt még a congressus tagjain túl az angol közvéleményt a congressuson megfordult egy tárgy sem izgatta annyira, mint Rev. Hechlernek a biblia szövegével kapcsolatos e közleménye. Gladstone tanulmányán kívül ennek szentelték a napi lapok a legtöbb tért, sőt a Times vagy 150 előadás közül ezt az egyet majd csaknem egész terjedelmében közölte és a papyrus eredeti alakját híven tükröző illusztrációval kísérte.

Csak kevés előadás foglalkozott ezentúl Egyiptom régi irodalmával. E sectióban tartotta többek között Mahler Ede előadását a *kanopusi decretumról*.

Az *ausztral-ázsiai és oecániai osztály* gyorsan végezhetett négy előadással, melyeket Sir Arthur Gordon, Rev. Macfarlane, Rev. Newel és Sidney Ray a fidsi költészetéről, Samoa és Új-Guinéa nyelveiről tartottak. E csoport csakis legujabban lépett a tudományos philologiai kutatás körébe.

Az *anthropologiai sectióban* Tylor elnöki megnyitóján kívül, mely a kőkorszakról és a Tasmaniában használt kőszközökről szólt, különösen Angelo de Gubernatis gróf előadása tűnt fel, mely a keleti *folk-lore* elhanyagoltatását és az e körben szükséges teendőket helyezte világosságba.

A *keleti geographiá-ról* szóló előadásokat a sectio elnöke, Sir Grant Duff egy fölötte tanulságos értekezéssel nyitotta meg, melyben azon tevékenységről adott számot, melyet 1869 óta az *ázsiai földrajz terén kifejtettek*; a geographia legujabb hala-

dásainak igen érdekes fejezete ez. Az elnöknek a multakra vissza- tekintő előadását és Haskett Smith értekezését «*On the exploration of Palestine since 1886*» méltán kiegészítette Hogarth előter- jesztése a Kis-Ázsia terén még csak a jövőben megoldandó föld- rajzi feladatokról.

Az összehasonlító vallástudomány művelőit fogja különösen érdekelni Ramsay tanárnak, Kis-Ázsia historiai földrajza e nagy tekintélyének¹ tanulmánya: «*On the persistent attachement of religious institutions to special localities in Asia Minor*», a mennyiben szerző egy korlátolt körben bő adatokat gyűjtött és állított össze azon jelenségre nézve, hogy az ó-kor vallásos hagyó- mányai mily szívóssággal ragaszkodnak ugyanazon geographiai körökhöz, a hol a pogányság legyőzete után is az újabb val- lásos felfogásokhoz alkalmazkodó alakban pusztíthatatlanul folytatják életüket. Épp Kis-Ázsiára nézve még kevés gyűjtéssel rendelkezünk ezen már sok ízben fejtegetett² jelenségre nézve és ennél fogva Ramsay adatai a vallástudomány e fejezetét hasznos módon egé- szítik ki.

VIII.

Az eddigiekben csak vajmi vázlatosan jeleztem a sectiók- ban kifejezésre jutott tudományos élet mozzanatait.

Úgy hiszem azonban, tekintetes Akadémia, hogy már e váz- latból is azt a benyomást nyerjük, hogy az orientalisták londoni congressusa a tudomány fejlesztésére nézve nem gyümölcs nélkül gyűjtötte egybe a művelt világ mindenféle részeiből a keleti ismeretek művelőit.

Számos ébresztő eszmét hangoztattak minden sectióban; még a túlzásokat sem kockáztatták minden positiv haszon nél- kül. Biztos tudásunk összesége ily módon sokkal átlátszóbban domborodik ki, míg másrészt világosabban látjuk és érezzük tudásunk korlátait, azon határvonalat, melynek útmutatójára e szó vagy on irva: Ignorabimus.

Ez elméleti eredményeken kívül a congressus a jövő számára számos *gyakorlati* czélt is kitűzött, melyek elérésére a szak- tudósok e gyülekezet határozatai alapján szövetkeznek. E hatá- rozatok közül különösen egyet akarok kiemelni, mely tanulmányaim körét legközvetlenebbül érinti. Ugyanis régóta érezhető hézag

¹ Legújabb munkája: *The historical geography of Asia Minor* (London 1892.).

² Tőlem is: *Az iszlám* 215—248. lapjain és egyebütt, leg- utóbb: *Glanures paiennes dans l'Islam* (Revue de l'histoire des religions XXIII. köt. 201. lap.)

kitöltését határoztuk el, melylyel nemcsak a szaktudósoknak fogunk hasznos segédeszközt teremteni, hanem a művelt nagy közönség igényeinek is lényeges szolgálatot fogunk nyújtani. A classica-philologia terén létező encyclopaediák mintájára a legközelebbi években egy *arab* és *muhammedán* encyclopaediát akarunk alkotni. Azon okokat, melyek eddigelé ily vállalatok létesítését akadályozták, a nehézségeket, melyek útjában álltak, a szaktudósok vállvetett összműködése által fogja elhárítani. Egyelőre egy tizenkéttagu ideiglenes szervező bizottságot küldött ki a congressus, melynek magam is tagja vagyok. E bizottság hivatása lesz a munkát előkészíteni, keretét kijelölni, munkatársakról gondoskodni és minden egyes dolgozó erőnek működési körét egy pontosan kidolgozandó schéma alapján kijelölni. Az a szerencsénk, hogy Robertson Smith, sectiónk elnöke, az *Encyclopaedia Britannica* főszerkesztője, kit az efféle vállalat szellemi vezetésére nemcsak elsőrendű tudományos capacitása, hanem az Encyclopaedia szerkesztése alkalmával érvényesített gyakorlati tapintata is képesít, áll tervezett encyclopaediánk élén.

Angelo de Gubernatis indítványára, melyet az «*ázsiai folklore*»-ról az anthropologiai osztályban tartott előadásához kapcsolt, ezentúl külön ügyet fognak vetni az ázsiai népek folklorejának tudományos művelésére. A folklore e része a kínálkozó gazdag anyag daczára, eddigelé sem rendszeresen gyűjtve, sem pedig nagyobb összefüggésben feldolgozva nincs még. A néppszichologia nagy kincsei ezentúl nem fognak épp azon a téren parlagon heverni, mely mind néprajzi alkotmányánál, mind pedig vallási s általán szellemi életének sajátos fejlődésénél fogva a folklore gazdag bányájául ígérkezik.

Még concretebb alakban nyilvánult e kívánság a VII. sectióban, mely a Sydney Ray előadása («*Languages of New Guinea*») kapcsolatában az uj-guineai benszülött törzsek nyelveire, művészetére, szokásaira vonatkozó rendszeres gyűjtést határozta el.

Végül Plunkett indítványára a congressus az angol kormánynál lépéseket fog tenni arra nézve, hogy a mindinkább fontosabbá váló arab nyelv élő dialektusainak művelése és elsajátítása érdekében Kairóban egy intézetet alapítson.

Szeptember 12-én tartottuk a congressus záró ülését. Ennek tárgyait némely formaságon kívül az egyes sectiókban előfordult általános indítványok előterjesztése és kivétel nélkül elfogadása képezte. Ez indítványok közül a legfontosabbakat e jelentésem során már alkalmam volt felemlíteni. Az «*International Institute*» felállítása is e tárgyak közé tartozott. Azonkívül egy e czélra kiküldött bizottság indítványa alapján az

1873-ki párisi alapszabály némely pontját az azóta felmerült tapasztalatok utmutatása szerint módosították.

Az orientalisták X. nemzetközi congressusára nézve két meghívás érkezett; az egyik Bukarest, a másik Genf részéről. A congressus az utóbbi meghívót fogadta el. Így tehát a legközelebbi congressus 1894-ben Genfben fog gyűlekezni.

A Beszterczei Szójegyzék.

(*Finály Henrik* l. t. értekezésével bemutatta *Simonyi Zsigmond* l. t. az okt. 24. tartott ülésen.)

1891. végén *Berger* dr. úr Besztercze-Naszód megye levéltárában fölfödözött egy latin-magyar kézirati szójegyzéket,* mely mintegy 1300 szót foglal magában. Szakértő palaeographusaink e kéziratot a XV. század első feléből valónak mondják, tehát még az Ehrenfeld- és Bécsi codexnél is régibb, úgy hogy sokat várhatunk belőle régi szókincsünk ismeretére nézve. *Finály H.* az egészet átirta és magyarázatokkal kísérte. A bevezetésben kifejti, hogy a szójegyzéknek mind a latinja, mind a magyarja nagyon hibás, az utóbbi azért, mert írója — mint egy befejezése mondja — «*G y ö r g y, s z l a v ó n i a i*» diák (*Georgius de regno dicto Slavoniae*). Egyébiránt a hibák részint hibás hallásból, részint hibás másolásból erednek, s így kétségtelen, hogy a kézirat *György* diák iskolai diktátumának tisztázata. Tervben van az egésznek hasonmásban való kiadása is, hogy az érdeklődők saját szemükkel lássák és szólhassanak hozzá. Addig is közli a bemutató a biztosabb olvasatú szavak közül a legérdekesebbeket, melyekre eddig csak egy-két példánk volt, s melyeknek egy részében épen azért nem igen mertünk még megbizni.

A rokonsági nevek között ott találjuk: *Eg veng* uterinus, *apaua egueng* patruelis *eguengfin* fratruelis. A Ny. Sz.-ban még megkérdőjelezve, mert csak *Nyirkállai* szójegyzékéből ismerjük: *atyam egyvenghy* patruelis. Ez az *egyveng* alkalmasint olyan összetétel, mint a vele egyjelentésű *egy-test-vér*; de hogy mi lehet az a *veng*, nem tudom megmondani. — *Fyal* privignus; *Nyirkállainál* ép úgy, míg a *MünchC.* két helyén *fial* filiolus. De nevezetes a BesztSz.-ben a *fial*-nak párja: *athval* (talán így értendő: *athyal*) vitricus, tehát mostoha atya, mint amaz mostoha fiú. — *Yker* gemellus; azért említtem, mert a Ny. Sz.-ban csak oklevelekből és szótárakból idézhettem. — *Rere* (olv.

* Akad. Ért. II. 688. és III. 102. l.